
**ՀԱՅ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ
ԸՍՏ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ**

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հայոց պատմության առանցքային խնդիրներից է հայ-վրացական հարաբերությունների հարցը, որն ունի դարերի պատմություն: Ներկա աշխատանքում քննության է առնվում հայ-վրացական հարաբերությունների պատմության հին շրջանը, որի մասին ուշագրավ տեղեկություններ է հաղորդում պատմահայր Մովսես Խորենացին:

Դարերով ապրելով հարևանությամբ՝ հայերն ու վրացիներն ունեցել են սերտ համագործակցություն: Հայ-վրացական հարաբերությունները, ինչպես միշտ, հին շրջանում ևս ընդգրկել են կյանքի այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են ռազմական, քաղաքական, գաղափարախոսական, մշակութային և այլն: Թեև Մովսես Խորենացին 5-րդ դարի պատմիչ է, սակայն նրա տեղեկությունները վերաբերում են նաև շատ ավելի վաղ ժամանակների:

Հայ-վրացական ռազմական հարաբերությունների մասին Մովսես Խորենացու առաջին տեղեկությունը վերաբերում է մ.թ.ա. 1-ին դարին. Հայոց Տիգրան Մեծ թագավորը Մարաց Ածդահակի դեմ կռվում «... ժողով է ... ի սահմանացն Կապադովկացոց, և որչափ ընտիրք Վրաց և Ադուանից, և գամենայն ընտիրս Հայոց Մեծաց և Փոքունց: Եւ խաղայ ամենայն զօրութեամբ իւրով զկողմամբք Մեղացոց»¹: Ըստ այս տեղեկության՝ Տիգրան թագավորը տնօրինել է ինչպես Մեծ ու Փոքր Հայքերի, այնպես էլ Վիրքի և Աղվանքի ռազմական ուժերը, այսինքն՝ դրանց նկատմամբ նա նույն իրավասությունն է ունեցել:

Ռազմական հարաբերությունները շարունակվում են նաև Տիգրան Մեծի որդի Արտավազդի (մ.թ.ա. 55-34) օրոք, որն Անտոնիոսի դեմ մղած պայքարում «...գայրացեալ՝ հրաման տայր զօր յարուցանել զբիրաւորս Ատրպատական նահանգին և զբնակիչս լերինն Կաւկասու հանդերձ Ադուանիւք և Վրօք, խաղայ իջանէ ի Միջագետս, և հալածականս առնէ զգօրս Հռոմայեցոց» (Խոր., Բ-ԻԲ):

Այն փաստը, որ Արտավազդը հռոմեացիների դեմ պայքարելու համար հրամայում է Կովկաս լեռան բնակիչներին, վրացիներին և աղվաններին զորքեր հանել, վկայում է, որ այս երկու ժողովուրդները գտնվել են Մեծ Հայքի գերիշխանության ներքո, որը հիմք է տվել Խո-

¹ Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1991, Ա-ԻԹ:

րենացուն գրելու, որ Հայոց արքան «հրամայել է»:

Նույնն է վկայում նաև այն տեղեկությունը, որ Հայոց Երվանդ թագավորը, Արտաշեսի հարձակման լուրն ստանալով, գալիս է իր քաղաքը, որպեսզի իր մոտ հավաքի Հայոց, Վրաց, Կեսարիայի և Միջագետքի զորքերը (տե՛ս Խոր., Բ-ԽԴ): Վրացիները Հայոց Երվանդ թագավորի բանակում Արտաշեսի դեմ կռվում էին իրենց Փարսման թագավորի գլխավորությամբ (տե՛ս Խոր., Բ-ԽԶ):

Ռազմական համագործակցության օրինակների հանդիպում ենք նաև հետագայում: Խորենացին վկայում է, որ Հայոց թագավոր Արշակ Բ-ն (350-368թթ.) Արշակավանը կառուցելուց հետո հանդիպելով Պարսից արքայից արքա Շապուհի (309-379 թթ.) և հայ նախարարների դիմադրությանը, «խոյս ետ ի նոցանէ զկողմամբ Կաւկասու, Վրաց միաբանելով» (Խոր., Գ-ԻԷ), որից հետո «Արշակայ եկեալ վրացի գնդաւ՝ ժողովէ զսակաւս և իւր մտերմաց և տայ պատերազմ ընդ նախարարսն ընդ այնոսիկ, խնդրելով զվրեժ ձեռակերտին իւրոյ Արշակավանու» (Խոր., Գ-ԻԹ):

Վերը բերված տեղեկությունների համաձայն՝ հայ-վրացական ռազմական համագործակցությունը եղել է օրինական իշխանությունների միջև, պետական մակարդակով, որը խոսում է հայ-վրացական քաղաքական համագործակցության մասին: Թեև հայ-վրացական քաղաքական հարաբերությունները բարիդրացիական էին, սակայն եղել են պատմական պահեր, երբ այն խախտվել է: Այսպես. Հայոց Արտաշես թագավորի (մ.թ.ա. 189-160 թթ.) օրոք, երբ «միաբանեալ Ալանք լեռնականօքն ամենայնիւ, յինքեանս արկանելով և զկէս Վրաց աշխարհին՝ մեծաւ ամբոխիւ տարածեալ ընդ աշխարհս մեր» (Խոր., Բ-Ծ), վրացիները հանդես են գալիս հայերին թշնամի ճամբարում: Հայ-վրացական ևս մի ընդհարում էլ է տեղի ունեցել, դարձյալ Արտաշեսի օրոք, երբ «...զվորձ առեալ Քարձամայ ուրումն արքայի Վրաց՝ ապստամբեցուցանէ զերկիրն և կալեալ զԶարեհ, ի բանտի դնէ ի Կաւկաս», սակայն Արտաշեսի որդիներ Արտավազդն ու Տիրանը և Սմբատ Բագրատունին, որոնք Հայոց մյուս երեք կողմերի զորավարներն էին, հաղթում են Քարձամին և ազատում Հայոց հյուսիսային զորքի սպարապետ Զարեհին (տե՛ս Խոր., Բ-ԾԳ):

Այս ժամանակ ևս Վիրքը Մեծ Հայքի ենթակայության ներքո պետք է գտնվեր, այլապես Վրաց թագավոր Քարձամը չէր ապստամբեցնի երկիրը և Հայոց հյուսիսային զորքի սպարապետ Զարեհին չէր բանտարկի Կովկասում: Վիրքի՝ Հայոց իրավասության ներքո գտնվելու մասին է վկայում նաև Հայոց թագավոր Խոսրով Կոտակի (330-338 թթ.) օրոք հյուսիսային զորքի սպարապետ Միհրանի՝ «Վրաց առաջնորդ» կոչվելու փաստը, որը Մովսես Խորենացին հիշատակում է երեք անգամ: Ահա այս Միհրանի օրոք է Հռիփսիմյան կույսերից Նու-

նեն քրիստոնեություն քարոզում Վիրքում: Թվում է, թե Խորենացու հաղորդած այդ սեղմ տեղեկությունը բավարար չէ հեռուն գնացող եզրակացությունն անելու համար, սակայն պատմահոր «Պատմությունն Հայոց» աշխատության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն գրված է հակիրճ, առանց ավելորդաբանությունների: Օրինակ բերենք Մանավազյան, Որդունի և Բզունի նախարարական տոհմերի պատմությունը: Եթե Խորենացու ավագ ժամանակակից, 5-րդ դարի պատմիչ Փավստոս Բուզանդն այդ իրողությանը նվիրում է մի ամբողջ գլուխ², ապա Մովսես Խորենացին բավարարվում է ընդամենը մեկ արտահայտությամբ, որը նույնիսկ ամբողջական նախադասություն չէ (տե՛ս Խոր., Բ-Բ):

Վիրքի՝ Հայոց գերիշխանության ներքո գտնվելու մասին տեղեկացնում է նաև Ագաթանգեղոսը, որը, խոսելով քրիստոնեության տարածման մասին, նշում է, որ այն տարածվեց «ընդ ամենայն երկիրն Հայոց, ի ծագաց մինչև ի ծագս», իսկ այնուհետև հիշատակում՝ «...ի Սատաղացոց քաղաքէն մինչև առ աշխարհաւն Խաղտեաց, մինչև առ Կաղարջօք, մինչ ի սահմանս Մասքթաց, մինչև ի դրունս Ալանաց, մինչ ի սահմանս Կասպից, ի Փայտակարան քաղաք արքայությանն Հայոց ...»³, տարածք, որն ընդգրկում է նաև Վիրքը: Այստեղ Ագաթանգեղոսը չի հիշատակում Վիրքը, այլ ասում է՝ «Երկիրն Հայոց ի ծագաց մինչև ի ծագս», որը, ինչ խոսք, ներառում էր նաև Վիրքը, քանզի Խորենացին Նունեի քարոզչությունը նկարագրելուց հետո ասում է, որ նա «առաքելուհի եղեալ քարոզեաց ի Կղարջաց սկսեալ առ դրամբք Ալանաց և Կասբից մինչև ի սահմանս Մասքթաց» (Խոր., Բ-2Ե), և այնուհետև հավելում. «Որպէս ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս»: Այստեղից պետք է եզրակացնել, որ ըստ Խորենացու Վիրքը գտնվել է Մեծ Հայքի թագավորության ենթակայության ներքո: Այս վիճակը թերևս պահպանվել է մինչև 387 թ. բաժանումը: Այս միտքը հաստատում է նաև Փավստոս Բուզանդը, ըստ որի՝ Հայոց թագավոր Պապի օրոք (369-375 թթ.) Մուշեղ սպարապետը ճնշում և Մեծ Հայքին է միացնում ապստամբած բոլոր երկրամասերը, որոնց թվում հիշատակում է նաև Վիրքը: Բուզանդը «Վասն Վրաց» կոչվող գլխում նկարագրում է, թե ինչպես Մուշեղը ճնշեց, պատժեց ու հնազանդեցրեց Վիրքը՝ վերականգնելով նախկին սահմանը, որն անցնում էր Կուր գետով (տե՛ս Բուզ., 5-ԺԵ):

Որ Մեծ Հայքի թագավորության սահմանները հասել են մինչև Կասպկոհ և Ճորա պահակ, իսկ դա նշանակում է, որ այդ սահմաններում ընդգրկվել է նաև Վիրքը, հիշատակում է նաև Սեբեոսը, ըստ որի՝ Պարսից արքա Խոսրով Բ-ի դեմ ապստամբած Վահրամը հայերին իր

² Տե՛ս «Փավստոսի Բուզանդացույ Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912, 3-Դ:

³ «Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց», Եր., 1983, ՃԲ:

կողմը գրավելու համար Մուշեղին գրում է. «...Եւ թողում ձեզ զամենայն երկիրն Հայոց մինչև ցԿապկոհ և ցղուռն Աղուանից, և յԱսորոց կողմանէ՝ զԱրուաստան, զՄրծուին և զՆոր Շիրական մինչև ցսահմանս Տաճկաց, զի առ նախնեաւքն իսկ ձեզ լեալ է. և ընդ արևմուտս մինչև ցԿեսարիա Կապադովկացոց»⁴:

Նախնիների օրոք Հայոց սահմաններն ավելի ընդարձակ էին: Այս մասին վկայում է Մովսես Խորենացու մեկ այլ տեղեկություն. Վաղարշակը, գալով Մեծ Հայք և կարգավորելով երկրի գործերը, Շարայի գավակներից Գուշարին ժառանգություն է տալիս Կանգարքը, Ջավախքի կես մասը, Կողբը, Ծովքը, Չորը՝ մինչև Հնարակերտ ամրոցը, որոնք Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհի գավառներն էին: Թվում է, թե այստեղ պետք է ավարտվեր Մեծ Հայքի թագավորության հյուսիսային սահմանի կարգավորումը Վաղարշակի կողմից: Սակայն Խորենացին շարունակում է. «Իսկ ընդդէմ լերինն Կալկասայ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգէ զմեծ և զհօր ազգն, և նահապետությանն անուն կարոյ բդեաշխն Գուգարացոց...» (Խոր., Բ-Ը), այսինքն՝ Գուգարաց բդեշխի իրավասության սահմաններն առաջին Արշակունու օրոք տարածվում էին Գուգարքից հյուսիս՝ մինչև Կովկասյան լեռները, իսկ այս տարածքում գտնվում էր նաև Վիրքը:

Հայ-վրացական սերտ կապերի և Հայոց գերիշխանության մասին հիշատակում են նաև վրացական աղբյուրները: Այսպես՝ Լեոնտի Մրովելին վկայում է, որ Ադերկից սկսած՝ Վրաց թագավորները «Հայոց թագավորների հնազանդության ներքո էին, նամանավանդ՝ Արմազեցոց թագավորներն օգնում էին հայերին նրանց բոլոր թշնամիների դեմ»⁵, կամ նշում է, որ Հայոց Արտաշես թագավորի օրոք «Վրաց թագավորները Մցխեթից ուղղվում էին դեպի Հայք (Մոմխեթ) Աշոցքի (Աբոցի) ճանապարհով, և այսպես վրացիք միշտ ստրկության ներքո էին»⁶:

Հայոց Արտաշես թագավորի օրոք հայ-վրացական ռազմաքաղաքական հարաբերությունների վկայությունն է հաշտության պայմանագիրը, ըստ որի՝ հայերի դեմ ապստամբած և պարտված վրացիները պարտավորվում են թշնամու հարձակման դեպքում հանդես գալ հայերի կողքին, Արտաշես թագավորի պատկերով դրամ կտրել, իսկ Հայոց թագավորի պատերազմելու դեպքում՝ տասը հազար սպառազեններով օգնել հայերին⁷:

Հայքից Վիրքի կախվածությունը Լեոնտի Մրովելին փաստում է նաև Հայոց Խոսրով Մեծ (211-259 թթ.) թագավորի կապակցությամբ,

⁴ «Պատմություն Սեբեոսի», Եր., 2005, ԺԱ:

⁵ Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Եր., 2013, էջ 155:

⁶ Նույն տեղում, էջ 158:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 159-160:

երբ գրում է. «Հայքի (Սոմխիթի) մեծն թագավորը սպանվեց, և Հայքը (Սոմխիթը), որից կախում ուներ մեր թագավորությունը, նվաճած է...»⁸:

Այսպիսով, ըստ վրացական աղբյուրի, բավականին երկար մի ժամանակահատված՝ Երվանդ Դ Վերջինից մինչև Խոսրով Մեծ Արշակունին, Վիրքը գտնվել է Հայոց գերակայության ներքո:

Հայ - վրացական ռազմաքաղաքական հարաբերությունները փոխվում են արդեն 5-րդ դարում: Մա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ Հայաստանը 387 թվականից սկսած այլևս անկախ պետություն չէր և գտնվում էր Հռոմեական կայսրության (հետագայում՝ Բյուզանդիայի) և Պարսից տիրապետության ներքո: Պարսից գերիշխանությանն էր ենթարկվել նաև Վիրքը, և Հայքն ու Վիրքը արդեն համատեղ հանդես են գալիս Պարսից տիրապետության և նրա վարած քաղաքականության դեմ: Թեև 387 թ. Մեծ Հայքի թագավորությունը բաժանվեց երկու մասի, իսկ այնուհետև նրանից շատ տարածքներ անջատվեցին և բռնակցվեցին հարևան երկրամասերին, սակայն Պարսից արքունիքն իր քաղաքականության մեջ առաջնությունը տալիս էր Հայքին՝ գտնելով՝ «Եւ յորժամ Հայք սրտիւ մեր լինին՝ Վիրք և Աղուանք այնուհետև մեր իսկ են»⁹, կամ՝ «Եւ յորժամ դուք իբրև զմեզ ճանաչողք ճշմարիտ մեր օրինացս լինիք՝ Վիրք և Աղուանք ըստ մեր և ձեր կամս չիշխեն ելանել» (Փարպ., ԻԲ):

Հայ-վրացական քաղաքական կապերի մասին հիշատակում է նաև Եղիշեն¹⁰: Ըստ նրա՝ Վարդանանց շարժման ժամանակ հայոց, վրաց և աղվանից նախարարները միաբանվել են պարսից քաղաքականությանը դիմակայելու համար:

Վիրքի՝ Մեծ Հայքի գերիշխանության ներքո գտնվելու մասին վկայում են նաև գաղափարախոսության բնագավառին վերաբերող տեղեկությունները: Մովսես Խորենացին, նկարագրելով Հայոց հեթանոսական պանթեոնի ռազմի աստված Վահագնի առասպելական ծնունդը, գրում է. «Այլ ասեն զսա և աստուածացեալ. և անդրի ի Վրաց աշխարհին զտրա չափ հասակին կանգնեալ՝ պատուէին զոհիք» (Խոր., Ա-ԼԱ): Այստեղից կարելի է ենթադրել, որ Վահագն աստծու պաշտամունքը տարածված է եղել նաև Վիրքում, որտեղ նրան արձան են կանգնեցրել և պատվել զոհաբերություններով: Վիրքում պաշտամունքի է արժանացել նաև Հայոց պանթեոնի Արամազդ աստվածը, որի արձանը Գրիգոր Լուսավորչի խորհրդով տապալվում է Նունեի նախաձեռնությամբ (տե՛ս Խոր., 29): Այստեղից պետք է եզրակացնել, որ հայ-վրացական հոգևոր կապերի արմատները հասել են հեթանո-

⁸ Նույն տեղում, էջ 164:

⁹ «Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց և Թուրթ առ Վահան Մամիկոնեան», Եր., 1982, ԻԱ:

¹⁰ Եղիշէ, Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Եր., 1989:

սության շրջան: Նաև սա է պատճառը, որ Մեծ Հայքում քրիստոնեություն ընդունելուց հետո ուշադրությունն ուղղվեց դեպի Վիրք, և ըստ այդմ՝ Հայոց Լուսավորչի տոհմից կաթողիկոս Վրթանեսի որդի Գրիգորիսը համարվում է «...կաթողիկոս ի կողմանս Վրաց և Աղուանից» (Բուգ., 3-Զ):

Հայ-վրացական գաղափարախոսական համագործակցության կարևոր վկայություն է նաև բորբորիտոնների աղանդի դեմ մղված պայքարը: Ինչպես գիտենք, այն տարածված էր Հայքի բյուզանդական և պարսկական հատվածներում, ինչպես նաև Վիրքում և Աղվանքում: Հայտնի է նաև, որ այդ աղանդի դեմ պայքարի կազմակերպումը Հայոց կաթողիկոս Սահակ Պարթևը հանձնարարել էր հենց Մեսրոպ Մաշտոցին: Ուշագրավ է, որ Մովսես Խորենացու վկայությամբ, Վրաց թագավոր Արձիլի օրոք Մեսրոպը Գուգարաց Աշուշա բղեջիսի հրավերով Գարդմանից մեկնում է Գուգարք՝ բորբորիտոնների դեմ պայքարելու համար (տե՛ս Խոր., Գ-Կ):

Վիրքում աղանդավորների դեմ Մեսրոպ Մաշտոցի մղած պայքարի և քրիստոնեական ոգով նրանց դաստիարակելու մասին վկայում է նաև Կորյունը. «...յամենայն կողմանս Հայոց, Վրաց և Աղուանից գամենայն ժամանակս կենաց իւրոց, զամառն և զձմեռն, զտիւ և զգիշեր՝ անվեհեր և առանց յապաղելոյ իւրով իսկ աւետարանականն ողջապատում գնացիւքն՝ առաջի թագավորաց և իշխանաց և ամենայն հեթանոսաց և անընդդիմակաց ի հակառակորդաց՝ զամենափրկչին Յիսուսի անուն կրեաց յանձին»¹¹: Այստեղից կարող ենք եզրակացնել, որ այս երեք երկրները գաղափարական առումով (այն է՝ քրիստոնեական) միաբան էին և ղեկավարվում էին Հայոց եկեղեցու կողմից: Այս մասին վկայում է նաև Ղազար Փարպեցին, ըստ որի՝ Վահան Մամիկոնյանի դաստիարակ Աղան Արծրունու հիշատակը նշվել է «...յամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց աշխարհիս, Վրաց և Աղուանից» (Փարպ., Դ): Հետևաբար, հոգևոր հարաբերությունների մասին տեղեկությունները ևս վկայում են Վիրքի նկատմամբ Հայքի գերակայության մասին:

Հայ-վրացական հարաբերություններում իր ուրույն դերն ուներ մշակութային ոլորտը: Այս մասին Մովսես Խորենացին (տե՛ս Խոր., Գ-ԾԴ) վկայում է Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից վրաց այբուբենի նշանագրերը ստեղծելու փաստով: Սա տեղի է ունենում Վրաց Բակուր թագավորի և Մովսես եպիսկոպոսի օրոք, որոնք օժանդակել են Մեսրոպին այդ հարցում, ինչպես նաև աշակերտներին կրթելու, այսինքն՝ դպրոց բացելու գործում, քանի որ աշակերտներին ուսուցանելու համար Մեսրոպը Վիրքում է թողնում իր երկու աշակերտներին՝ Տեր

¹¹ Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Եր., 1941, ԻԱ:

Խորձենացուն և Մուշե Տարոնացուն, որոնք պետք է որ ծանոթ լինեին վրաց լեզվին ու նշանագրերին և գուցե նաև վրացի երեխաներին սովորեցնեին հայերեն (տե՛ս Խոր., Գ-ԾԴ):

Վիրքում Մեսրոպի կողմից վրաց նշանագրերի ստեղծման մասին Մովսես Խորենացու վկայությունները հիմնավորվում են Կորյունի տեղեկություններով, համաձայն որոնց՝ Մեսրոպը «...առնոյր կարգեալ նշանագիրս վրացերէն լեզուին, ըստ շնորհեցելոյն նմա ի Տեառնէ: Գրէր, կարգէր և օրինօք յարդարէր. և առնոյր ընդ իւր զոմանս լաւագոյնս յաշակերտաց իւրոց, յարուցեալ գնայր իջանել ի կողմանս Վրաց: Եւ երթեալ յանդիման լինէր թագավորին, որում անուն էր Բակուր, և եպիսկոպոսի աշխարհին՝ Մովսէս: Եւ առաւելագոյն հնազանդեալ նմա ըստ օրինացն Աստուծոյ՝ թագաւորին և զօրացն, հանդերձ ամենայն գաւառօքն» (Կոր., ԺԵ):

Այն հանգամանքը, որ Հայոց եկեղեցին շահագրգռված էր գիր ստեղծել և դպրոցներ բացել ոչ միայն Հայքում, այլև Վիրքում, խոսում է այս ժողովուրդների միջև նաև մշակութային սերտ համագործակցության մասին, որն այդ ժամանակ նպատակ էր հետապնդում դիմակայելու Պարսից գերիշխանությանը:

Հայ-վրացական սերտ հարաբերությունների վկայություն են նաև իշխող վերնախավում առկա միջամուսնական երկկողմ կապերը: Խորենացին գրում է, որ Հայոց թագավոր Արշակ Ա-ի որդի Արտաշէան «...զդուստր իւր զԱրտաշամայ տայ կին Միհրդատայ ումեմն Վրաց բդեշխի մեծի, որ էր ի գաւակէ Միհրդատայ, Դարեհի նախարարի, զոր կացուցեալ էր Ալեքսանդրի ի վերայ գերութեանն Վերիացոց աշխարհին... և հաւատայ նմա զկողմնակալութիւն հիւսիսային լերանցն և Պոնտոս ծովու» (Խոր., Բ-ԺԱ):

Հայ-վրացական միջամուսնական կապերի մասին վկայում է նաև Ղազար Փարպեցին, արդեն որպէս 5-րդ դարի իրողություն: Ըստ նրա՝ Հմայակ Մամիկոնյանի կնոջ քույրն ամուսնացած էր Վրաց Աշուշա բդեշխի հետ և իր այրիացած քրոջն ու նրա երեխաներին պահում և խնամում էր Աշուշայի տանը՝ Վիրքում (տե՛ս Փարպ., ԿԳ):

Միջամուսնական կապերի մասին տեղեկություններ են պահպանվել նաև վրացական աղբյուրներում: Լեոնտի Սրովելին հիշատակում է, որ Փարսման թագավորի սպանությունից հետո Փառնավազ սպարապետը «տարավ քաջն Փարսմանի կնոջն ու որդուն, և թափառեց, ապա գնաց Հայք (Մոմխիթ), քանի որ Փարսմանի կինը հայոց (սոմեխների) թագավորի դուստրն էր»¹²:

Այսպիսով՝ հայ-վրացական կապերն ունեցել են կայուն, տևական ու շարունակական բնույթ, ընդգրկել են ռազմաքաղաքական, գաղա-

¹² Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Վրաց աղբյուրները..., էջ 160:

փարախոսության ու մշակույթի ոլորտները և դարերի ընթացքում խորանալով՝ հասել մեր օրերը՝ որպես երկու հարևան ժողովուրդների միջև հարաբերության դրական օրինակ:

Բանալի բառեր – *Հայաստան, Վրաստան, Մովսես Խորենացի, հարաբերություններ, քաղաքականություն, գաղափարախոսություն, մշակույթ, տիրապետություն, թագավոր, եկեղեցի*

РУЗАННА АРУТЮНЯН – Армяно-грузинские отношения по Мовсеса Хоренаци. – Мовсес Хоренаци – историк V века, но его сведения относятся к давним временам. Согласно «Истории Армении» между армянами и грузинами существовали как военно-политические, так и культурные связи. Военно-политические отношения между двумя народами имелись ещё в эпоху армянских царей Ерванда, Артасеса, Тиграна, Артавазда.

Как пишет Мовсес, Грузия находилась под властью армян до 387 г., когда Армении разделили между собой Римская империя и Персия. Армянский приоритет объяснялся, в частности, религиозными соображениями: по версии Хоренаци в Грузии почитали армянских языческих богов Арамазда и Ваагна, а после установления христианства сын армянского католикоса являлся католикосом Грузии и Албании. С сектами Армянская церковь боролась не только на родине, но и в Грузии. Что касается культурных связей, о них свидетельствует хотя бы деятельность Месропа Маштоца, создавшего для грузин алфавит и открывшего детские школы; в этом ему всячески содействовал грузинский царь.

Ключевые слова: *Армения, Грузия, Мовсес Хоренаци, связи, религия, идеология, культура, церковь*

RUZANNA HARUTYUNYAN – Armenian-Georgian Relations According to Movses Khorenatsi. – According to Khorenatsi, Armenian-Georgian relations included the the military, political, ideological and cultural areas. There were military and political relations during the reign of Armenian kings Yervand, Artashes, Tigran, Artavazd who lived B.C. According to Khorenatsi, in that time Georgia was under the Armenian hegemony and it continued until 387 A.D., when Armenia was disparted between Persia and Roman Empire. The Armenian hegemony is observed in the ideology because Armenian pagan gods Aramazd and Vahagn were adored in Georgia, too. When Christianity entered in Armenia as a state religion, the son of Armenian catholicos became the yepiskopos of Georgia. The Armenian Church controlled the fight against sectarians in Armenia and in Georgia. There were close relations in the culture, too. According to Khorenatsi, Mesrop Mashtots created Armenian and Georgian alphabets and Georgian king helped Mesrop in Georgia. So Armenian-Georgian relations begin from the early times and continue till today.

Key Words: *Armenia, Georgia, Movses Khorenatsi, relations, military, policy, ideology, culture, hegemony, king, church*